

sovjetsko-jugoslavenskog sukoba došlo krivnjom Staljina, Beriže, Ždanova, Molotova i drugih tadašnjih sovjetskih rukovodilaca.

V. G. Karasjov, šef katedre povijesti Južnih i Zapadnih Slavena na Historijskom fakultetu MGU, misli da je jugoslavenska socijalistička revolucija potvrdila osnovne zakonitosti oktobarske revolucije. Konstatira da sovjetska historiografija nije dovoljno proučila jugoslavensku revoluciju. Napomenuo je i to da se već prije zalagao da se prvi srpski ustanak 1804—1813. označi kao prva buržoasko-nacionalna revolucija na Balkanu. U tom slučaju, kaže Karasjov, drugačijim će se očima gledati na razvoj balkanskih naroda. Ne slaže se s nekim bugarskim i jugoslavenskim povjesničarima koji taj ustanak gledaju isključivo kao nacionalni ustanak.

A. F. Noskova govorila je o problemu različitosti socijalističkog svijeta. Između ostalog, ona je upozorila na potrebu novih pristupa proučavanju socijalno-ekonomskih procesa u seljaštvu Poljske i Jugoslavije, gdje je kooperacija bila prekinuta na samom početku.

V. N. Vinogradov govorio je o politici Rusije i o međunarodnim odnosima na Balkanu u prošlom stoljeću. Miješanje Rusije u balkanske poslove, smatra Vinogradov, pomoglo je oslobođenju poluotoka od turske vlasti i smetalo austro-ugarskom prodoru i promjeni odnosa snaga velikih sila. Između ostalog, Vniogradov ističe da je dosadašnja sovjetska historiografija o carskoj politici prema Balkanu pisala previše općenito, ponekad i »poluglasno«. Priznaje da je u toj politici bilo i bolnih točaka, ali smatra da kritička analiza ne smije zasjeniti ono što je glavno u rusko-balkanskim odnosima: pomoć u oslobođenju od turskog gospodstva. A to zahtijeva pažljivo prosuđivanje svih faktora, i pozitivnih i negativnih. Vinogradov smatra da još nisu dovoljno proučeni kontakti, međusobni utjecaji i djelovanja kulturâ naroda Rusije i Balkana, osobito u području društvene misli.

I. I. Pop govorio je o faktorima koji su omogućili postanak novih država u Srednjoj i Jugoistočnoj Evropi. Između ostalog, kritizirao je jednu krajnost sovjetske historiografije — o odlučujućem utjecaju oktobarske revolucije na raspad Austro-Ugarske. Pop smatra da je vrlo značajan faktor u tome bila i nacionalna borba potlačenih naroda Austro-Ugarske. Napominje i ulogu februarske revolucije u Rusiji, koja je pokazala da je moguće svrgnuti carsku dinastiju.

G. G. Litavrin govorio je o značenju proučavanja srednjovjekovne povijesti zemalja Srednje i Jugoistočne Evrope.

Damir Agičić

IMMANUEL WALLERSTEIN, SUVREMENI SVJETSKI SISTEM

Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1986, 491 str.

»Promjena je vječna. Ništa se ne mijenja« — ovom poznatom izrekom u kojoj nema izvjesnosti — počinje svoje djelo »Suvremeni svjetski sistem« Immanuel Wallerstein, američki povjesničar čiji su radovi, a time i teorijski sistem, već dvadesetak godina u središtu svjetske pažnje, ali — valja i to reći — istodobno hvaljeni i odbacivani. Wallerstein je jedan od malobrojnih znanstvenika kojemu ne nedostaje hrabrosti u oslobađanju od uvriježenih mišljenja, u odbacivanju prethodnih i postavljanju novih teorija u povijesnoj znanosti.

»Suvremeni svjetski sistem« nedvojbeno je rezultat golemog istraživačkog napora, nastalo u najboljoj maniri francuskog strukturalizma. Potvrđuje to sam autor u zahvali kad ističe da je koncept knjige koju je zamislio kao sintezu empirijskog djela drugih dao na čitanje i mišljenje — prije svih — Fernandu Braudelu. Preuzimajući Braudelovo shvaćanje o pojavama »dugog trajanja«, Wallerstein za strukture kaže »da su one korajni grebeni ljudskih odnosa koji stabilno postoje tokom razmjerno dugih vremenskih razdoblja«, ali se i one (strukture) rađaju, razvijaju i umiru.

U uvodnim metodološkim napomenama Wallerstein objašnjava postojanje dviju temeljnih prekretnica u povijesti ljudskog društva: prva je poljoprivredna revolucija, a druga stvaranje suvremenog svijeta. Koliko god postojale brojne nedoumice oko pokretačkih snaga procesa promjena, toliko je suglasno mišljenje o postojanju velikih strukturnih promjena koje su odijelile jučerašnji od današnjeg svijeta. U fokusu tragalačkog napora autora, dakle, stoji analiza procesa društvenih promjena u suvremenom svijetu. Utvrdivši složenost društvenih struktura, Wallerstein postavlja pred sebe zacijelo najteži zadatak: elemente koji uvjetuju suvremeni svjetski sistem analizirati u njihovom dinamičnom mijenjanju i povezanosti. Za postizanje tog cilja, prema Wallersteinu, nije nužna klasična podjela društvenih znanosti; naprotiv, antropologija, ekonomija, politologija, sociologija — i povijest — moraju zajedno djelovati. Drugim riječima, umjesto multidisciplinarnog pristupa proučavanju društvenih sistema on nudi unidisciplinarni pristup.

Rad obuhvaća dva opsežna dijela. Prvi naslov »Kapitalistička poljoprivreda i izvori evropske svjetske privrede u šesnaestom stoljeću«, a drugi (posvećen Fernandu Braudelu) »Merkantilizam i konsolidacija evropske svjetske privrede 1600—1750«.

U prvom dijelu studije Wallerstein analizira nastajanje svjetske privrede. Tu pojavu naziva društveni sistem, a pojavio se potkraj 15. i na početku 16. stoljeća kao prethodnica suvremenog svjetskog sistema, noseći u sebi elemente ekonomskog a ne političkog entiteta.

Razmatrajući uvjete za stvaranje kapitalističke svjetske privrede na globalnoj razini, Wallerstein zaključuje da su oni nastali u Evropi, zahvaljujući prije svega dvjema ključnim institucijama: svjetskoj podjeli rada i državnom birokratskom aparatu.

Zapadnu Evropu 16. stoljeća autor naziva maticom svjetske privrede. U njoj su cvali gradovi, razvijala se industrija, trgovci su postali značajna ekonomska i politička snaga, ali poljoprivreda je i dalje dominantna aktivnost većine stanovništva. To je razdoblje demografskog rasta, povećane poljoprivredne produktivnosti i prve industrijske revolucije.

Međutim, osim ove prve zone (matice ili središta). u djelovanju svjetskog sistema funkcionirale su poluperiferija i periferija. Poluperiferija — u odnosu na neke ekonomske kriterije — predstavlja srednju točku u kontinuumu koji se proteže od matice prema periferiji.

Drugu sastavnicu suvremenog svjetskog sistema, kao što je već spomenuto, Wallerstein nalazi u birokratskim strukturama pojedinih država. Političko djelovanje birokratskih struktura javlja se prvenstveno u okviru država koje su, zbog različitih uloga u svjetskoj privredi, bile različito strukturirane, pri čemu su matične države imale najviši stupanj centraliteta.

Proces svjetske privrede koji teče u razmjerno dugom razdoblju teži širenju ekonomskih i društvenih razlika između pojedinih područja u samom procesu razvoja. Istodobno, tehnološki napredak omogućava širenje granica svjetske privrede tako da određene regije mogu izmijeniti svoju strukturnu ulogu u svjetskoj privredi. Primjerice, takom jednog stoljeća jedna regija često postaje periferijom ili poluperiferijom — slijedećeg stoljeća. Isto tako, smatra Wallerstein, i države matice mogu prijeći u poluperiferiju, a poluperiferne države u periferne. Sposobnost određene države da ostane u toku povijesnog razvoja u matičnom sektoru nije neosporiva. Trka za prvo mjesto nikada ne prestaje, jer, tokom 16. stoljeća ekonomska se ravnoteža bitno mijenja: Španjolska je svoju ulogu matične države zbog određenih ekonomskih, društvenih i političkih okolnosti bila prisiljena prepustiti sjeverozapadnoj Evropi, točnije Engleska i Francuska postaju jezgra svjetske privrede. Jedan od temeljnih uzroka koji su ovim državama dali takvu snagu, prema mišljenju Wallersteina, bilo je formiranje kapitalističke klase. Velik dio feudalaca pretvorio se u buržoaziju koja je u svjetskoj kapitalističkoj ekonomiji okrenula raspodjelu profita od neposrednog proizvođača u korist viših slojeva.

Drugi dio studije Wallerstein započinje uvodnim pitanjem: da li je u 17. stoljeću došlo do kriznog razdoblja u svjetskoj privredi? Radovi povjesničara, a i teorija o stoljetnim ekonomskim ciklusima, ostavili su nam u nasljedstvo svojevrsnu generalizaciju suvremene evropske povijesti koja se još uvijek prihvaća: po njoj, 16. stoljeće je stoljeće prosperiteta, 17. stoljeće je stoljeće kontrakcije, depresije, odnosno krize. No, da li je baš tako? Wallerstein zastupa mišljenje da je suvremeni svjetski sistem u Evropi poprimio oblik kapitalističke svjetske privrede preobrazbom feudalnog sistema u kapitalističku svjetsku ekonomiju. Od tada svjetska se kapitalistička ekonomija geografski širila, pokazala cikličko kretanje u kojemu su se izmijenili ekspanzija i kontrakcija, uzlazna i silazna kretanja određenih matičnih, poluperifernih i perifernih područja, te napokon, prošla proces stoljetne transformacije koja se nastavlja i danas.

Tako prikazujući autor zaključuje da je 17. stoljeće primjer cikličnog kretanja prosperiteta i kontrakcije. Gledajući stoljetni proces, bitnih promjena nema; jedina bitna razlika je između rasta i manjeg rasta. Nije teško složiti se s autorom da je ovu tvrdnju teško dokazati jer je činjenica da su potrebni kvantitativni podaci vrlo rijetki, posebno nedostaje sveobuhvatnih podataka o svjetskoj privredi koji bi se mogli uspoređivati. Zbog toga su znanstveniku na raspolaganju tek eksplikativni modeli pomoći kojih se može predložiti teoretsko stanovište.

Povijesno razdoblje od godine 1600—1750. razdoblje je konsolidacije u kojemu je razvoj svjetske privrede bio usporen. Ovo usporavanje nametnulo je poduzetničkom sloju posve određene ekonomsko-političke odluke koje su čitavo razdoblje obilježile kao merkantilizam. Merkantilizam je Wallerstein prikazao na primjeru Nizozemske. Analizirao je ciklički doba hegemonije, odnosno njezinu prevlast u matičnom području, zatim razloge zbog kojih je to mjesto bila prisiljena prepustiti Engleskoj. Međutim, borba se vodila i u poluperiferiji: šezdesetih godina 18. stoljeća Pruska je u poluperifernoj borbi očito napredovala prema vrhu. Uspjeh Pruske djelovat će na tok politike u srednjoj Evropi Reorganizacija periferije i dovršenje kontrakcije dovele su svjetsku privredu na put novog prodora.

Dok je razdoblje prosperiteta relativno lako prepoznati po brojnim činiocima (zaposlenost, porast stanovništva), razdoblja opadanja su složenija, jer — kako navodi autor — vremena su teška, ali ne podjednako teška za sve. Posebno zanimljivo pitanje odnosi se na položaj periferije. Gdje zapravo možemo geografski situirati periferna područja svjetskog sistema i igraju li ona bilo kakvu ulogu u svjetskoj privredi?

Područje istočne Evrope u ovom razdoblju nedvojbeno pripada periferiji. Što se tiče njezine uloge u svjetskoj privredi, Wallerstein na to pitanje pozitivno odgovara. Periferija je, naime, igrala stanovitu ulogu u svjetskoj privredi, ali su utjecaji tržišta iz matičnih područja dovodila do prestrukturiranja društvenih odnosa u perifernim zonama. Autor spominje pojavu tzv. drugog kmetsva u istočnoj Evropi kao mehanizam upravljanja radnom snagom na kapitalističkim zemljoposjedima. Dok je razdoblje slabljenja svjetske privredeavelo povelu matične zemlje putem merkantilizma, periferna su područja pošla pravcem sve jačih društvenih napetosti i izrazitog nemira seljaštva.

Zanimljiva je autorova analiza položaja Austrije u 17. stoljeću. Po njegovom mišljenju, ovo poluperiferno područje Habsburgovci nisu mogli pretvoriti u takvu državu koja bi mogla adekvatno funkcionirati u okviru međudržavnog sistema. Glavna zapreka na putu ka integraciji bila je turska vojna moć. Ipak, unatoč relativno dugom silaznom razdoblju, merkantilizam poluperifernih zemalja položio je svoje temelje polovinom 18. stoljeća značajnim razvojem manufaktura.

Na kraju, zaključimo: djelo »Suvremeni svjetski sistem« posvećeno je temeljnom pitanju mjesta i uloge svjetske kapitalističke ekonomije u određenom vremenskom razdoblju. Ono što posebno zavređuje pažnju i interes čitaoca, to je sistematsko, argumentirano i pregledno praćenje povijesnog procesa društvenih promjena koje se zbivaju u složenom društveno-povijesnom kontekstu. Svestran i kompleksan pristup njihovom objašnjavanju čini ovaj rad prestižnim u odnosu na mnoge druge, bez obzira na činjenicu koliko se s nekim postavkama autora slagali.

Božena Vranješ-Soljan

HRVATSKI NARODNI PREPOROD — ILIRSKI POKRET,

Zagreb 1988, 224 str.¹

Ujedinjenim pregnućem zagrebačkih izdavača Školske knjige i Stvarnosti u biblioteci Povijesna istraživanja listopada prošle godine objavljen je cjelovit pregled povijesti hrvatskog naroda koji obasiže razdoblje 1790—1847. Riječ je o knjizi Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret, autora: Jaroslava Šidaka, Vinka Foretića, Julija Grabovca, Igora Karamana, Petra Strčića i Mirka Valentića.²

¹ U prostorijama Školske knjige u Zagrebu 16. ožujka 1989. predstavili su ovc djelo u ime Školske knjige glavni urednik društveno-jezičnih izdanja Branko Brajenović i jedan od recenzenata prof. dr. Ivan Kampuš.

² Zanimljivo je da na ovitku knjige i njezinim koricama nalazimo kao jedinog autora Jaroslava Šidaka, dok je u impresumu navedeno svih šest autora.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 22

ZAGREB

1989.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 22

Za izdavača
dr. Nikša Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ DAMIR, prof. Strossmayerova 2 — 55425 Davor
ANDREIS MLADEN, Socijalističke revolucije 42 — Zagreb
ANTOLJAK dr. STJEPAN, Zajčeva 31 — Zagreb
BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet — Zagreb
BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
BRANDT dr. MIROSLAV, Socijalističke revolucije 73 — Zagreb
BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet — Zagreb
CRNKOVIĆ GORAN, prof. Maršala Tita 170 — Opatija
ČORALIĆ LOVORKA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
GRGIN BORISLAV, prof. Baštijanova 54 — Zagreb
IVELJIĆ ISKRA, prof. Ilica 165 — Zagreb
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
KOLAR-DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet — Zagreb
KRIVOKAPIĆ mr. GORDANA, Institut za istoriju radničkog pokreta — Beograd
LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje naroda i narodnosti — Zagreb
MATKOVIĆ STJEPAN, Šubićeva 3 — Zagreb
OČAK dr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
RICHTER ŽELJKA, prof. Povijesni muzej Hrvatske — Zagreb
STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske — Zagreb
ŠILOVIĆ DANJA, studentica Fil. fakulteta — Zagreb
ŠVAB mr. MLADEN, Leksikografski zavod »M. Krleža« — Zagreb
VRANJEŠ-ŠOLJAN dr. BOŽENA, Zavod za hrvatsku povijest FF — Zagreb
ŽIVKOVIĆ mr. DANIELA, Sveučilišna i nacionalna biblioteka — Zagreb
